

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI İNANÇ
ÖNDERLERİ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ**

**23-28 EKİM 2001
ANKARA**

ANKARA - 2001

Yayımlanan Bildirilerin dil, imla ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Bildirilerdeki görüşler TÜKSEV Türkiye Kültür Sanat ve Eğitim Vakfı'nın görüşü anlamında yorumlanamaz.

BASKI :

EKİP GRAFİK

Matbaa Reklam Hizmetleri Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
İstanbul Yolu 13. Km. Gersan Sanayi Sitesi 655. Sokak
No: 54 Ergazi / ANKARA
Tel / Fax : (0.312) 256 92 00 (4 Hat)

ISBN : 975 - 6573 - 01 - 5

Bu kitap; Kültür Bakanlığı ile Türkiye Sanat ve Eğitim Vakfı işbirliğinde TİKA'nın katkılarıyla gerçekleştirilen "*Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*" bildirilerinden hazırlanmıştır.

BİR MÜFESSİR OLARAK EBÛ MANSÛR MÂTURÎDÎ

Doç. Dr. Talip ÖZDEŞ
Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Kur'an, indirilişinden günümüze kadar bütün İslâm toplumlarında îtikâdî, fikrî ve ilmî faaliyetlerin temel dinamiğini oluşturmuş; sosyal, ekonomik, kültürel, siyasî vb. alanlardaki değişme ve gelişmelere doğrudan veya dolaylı etkilerde bulunmuştur. Kendisine inananlar için insan ve toplum problemlerinin çözümünde temel ilahî kaynağı oluşturan Kur'an değişmez bir yapı arz ederken; insanların ona yaklaşımları, onu anlayıp yorumlamaları dilin yapısından ve insanın kendisinden kaynaklanan birtakım faktörlerin devreye girmesiyle subjektiflik taşımakta, farklılıklar göstermektedir.

Konusu Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması olan tefsir ilmi, zaman içerisinde insan tefekkürü geliştikçe, olaylar ve şartlar değişip çeşitlendikçe yeni unsurları da bünyesine katarak genişlemiş, her görüş erbabı ve meslek sahibi Kur'an'ı kendi yönünden ele alıp yorumlamıştır. Hidayet rehberi olarak indirilen bu yüce kitabı anlama, yorumlama ve hayata intikal ettirme gayretleri hep devam edecek, Kur'an daima insanlığın gündeminde olacaktır.

Geçmişle gelecek arasında bağ kurma yönünde yapılacak çalışmalar, geçmişin birikiminden hareketle geleceğe yönelme, yeni bilgilerin üretilmesi ve değişimlerin sağlıklı bir zemine oturtulması bakımından büyük bir öneme haizdir. Kur'an'ın değişen zaman ve şartlara göre yorumlanarak insanlığa sunulmasında, inanç ve din bağlamında toplumdaki değişim ve gelişmelere müspet anlamda yön vermede bilim adamları ve aydınlar önemli bir yere ve sorumluluğa sahiptirler.

Buradan hareketle, Kur'an'ı ilmî çalışmasının ve tefekkür hayatının merkezine alarak açıklamaya çalışan tarihe mal olmuş ilim adamlarını ve eserlerini ele alıp incelemenin, problemlere yaklaşırken uyguladıkları yöntem ve sistemleri analiz etmenin ve onlar aracılığı ile geçmişle yaşadığımız zaman arasında bağ kurmanın gerektiğine inanmaktayız. İşte İslâm tefekkür tarihinde ve Kur'an tefsirinde çok önemli bir yere sahip olan Semerkantlı Ebû Mansûr Mâturîdî'yi, onu gerçekten büyük ve önemli kılan bazı yönleriyle tanıtmak istememiz böyle bir gayretin gereğidir.

Mâturîdî ve Misyonu

Hicrî üçüncü yüzyılda Mâverâunnehir bölgesinde Semerkant'ın Mâturid kasabasında dünyaya gelen ve kelâm sahasında "Mâturîdîlik" adlı ekolün kendisine nispet edildiği Mâturîdî'nin (ö. 333/944) doğum tarihi, ölüm tarihi kadar belirgin değildir. Ancak onun bir asra yakın yaşadığı tahmin edilmektedir. Soyunun Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye uzandığı iddiası kesinlik kazancak şekilde kuvvetli ve açık bir delile dayanmamaktadır.¹

Mâturîdî'yi tanımaya ve anlamaya çalışırken, onu, içerisinde yaşadığı çevreyle beraber ele-alıp değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Onun tefsir, kelâm, fıkıh gibi alanlarda çok kuvvetli bir alt yapıya sahip olması, bakış açısının ve ufkunun genişliği, rasyonelliği, farklı görüş ve tutumlar arasındaki uzlaştırıcılığı, kendi ferdî kabiliyetleri kadar içerisinde yaşadığı coğrafi, sosyo-kültürel ve ilmî muhitte de alâkalı olmalıdır. Onun dünyaya gelip yaşadığı ve bugün Özbekistan Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan Semerkant, Buhara ile birlikte Mâverâunnehr adlı bir bölgede bulunmaktaydı. Kaynaklarda surlarla çevrili olduğu belirtilen şehrin tarımda ileri gittiği, her tarafının bağlık bahçelik olduğu, kurşun su kanallarına sahip olduğu ifade edilmektedir. Şehir, gezginciler tarafından "Cennet" adı verilen bir yerde olmasının yanında tarihî bakımdan eski bir geçmişe sahip olup ticaret yollarının da üzerinde bulunmaktaydı.²

İran'a yakınlığı dolayısı ile İslâm'dan önce Mecusîliğin yaygın olduğu belirtilmekle beraber,³ ticaret yolları üzerinde olmasının yanında şehrin hem tarihinin bir hayli eski olması, hem zaman zaman değişik kültür ve medeniyetlere mensup kuvvetlerin işgaline uğraması, buranın diğer kültür ve medeniyetlere açık bir yer olduğu anlamına gelir. Buhâra'nın Sâ mânîler devrinde

1 Mâturîdî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ahmed b. Mustafa Kemâluddîn Taşkoprüzâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, (çev. Kemalettin Mehmet Efendi), I-II, İstanbul 1313 H., C. I, s. 596; Taşkoprüzâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Musul, ty., s. 56; Hayrettin Zirikli, *el-A'lâm*, I-VIII, 10. Baskı, Beyrut 1992, C. VII, s. 19; Ebu'l-Hasenât Muhammed 'Abdulhayy el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyyefî Terâcîmi'l-Hanefiyye*, Mısır 1324, s. 195; Hacı Halife Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I-II, Beyrut, ty., C. I, ss. 335-336, C. II, s. 1406; Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfu's-Saâdeti'l-Muttekîn*, I-II, Dâru'l-Fikr, ty., s. 5; Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, I-V, Beyrut 1988, C. V, s. 155.

2 Bkz. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut, ty., C. III, s. 247; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, ss. 114-115; Ahmet Rifat, *Tarih ve Coğrafya Lüğati*, I-VII, İstanbul 1300 H., C. IV, ss. 62-63; İslâm Ansiklopedisi, M.E.B., İstanbul 1966, C. X, *Semerkant* mad., ss. 469-470.

3 Yâkut el-Hamevî, a.g.e., s. 248.

başkent olduğu çağda bile nüfus ve büyüklük bakımından Semerkant, Mâverâunneh'r'in daima birinci büyük şehri olmuştur.⁴ Buradan, Semerkant'ın kültür ve medeniyetler arasında bir uzlaşma noktasını oluşturduğu sonucuna gidebiliriz. Bu durumun, o bölgedeki ilmî hayatın teşekkülüne ve canlılığına etki etmiş olması normaldir.

Hanefî alimlerin ellerinde yetişmiş olan Mâturîdî'nin etrafı çok kuvvetli bir ilmî muhitte çevrilmiştir. Onun Semerkant'ta ders ve sohbetlerine katıldığı âlimlerin, buldukları yörede fıkıh, hadis gibi ilim dallarında söz sahibi oldukları ve Hanefîliğin otoritesini temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Kendi yetenekleri ve çalışması yanında bütün bu çevre faktörleri, ona çok kuvvetli bir ilmî altyapı, meselelere yaklaşımında engin bir bakış açısı ve tecrübe kazandırmış olmalıdır. İlmî şöhretinden ve icra ettiği misyondan dolayı "İmamü'l-Hudâ" lâkabıyla da anılan Mâturîdî'nin bize kadar ulaşan Te'vilâtu'l-Kur'ân ve Kitâbu't-Tevhîd adlı eserlerinin yanında, kaynaklarda ona nispet edilen ve fıkıh usulü ile ilgili olduğu anlaşılan diğer iki eserinin (Me'hazu's-Şerâî fî Usûli'l-Fıkh, Kitâbu'l-Cedel fî Uşûli'l-Fıkh) bizlere kadar ulaşmamış olması bir şanssızlıktır.

Daha çok kelâm sahasında şöhret bulan Mâturîdî'nin Kur'an tefsirine dair bugün Süleymaniye, Raşit Efendi, Taşkent ve diğer bazı kütüphanelerde mevcut bulunan "Te'vilâtu'l-Kur'ân" adlı yazma eseri, onun yaşadığı dönemde tefsir sahasında da bir otorite olduğunun önemli bir kanıtıdır. Söz konusu eser, takip edilen metod, âyetlere ve konulara rasyonel yaklaşım yönünden orijinal noktalar taşıması ile ilk dönemlerde tefsir alanında yapılan çalışmaların seçkin bir örneğini oluşturur. Buna rağmen İslâm Dünyasında bu esere yeterince ilgi gösterildiği söylenemez. Örneğin tefsir tarihine ait birtakım eserlerde ve tabakât kitaplarında Mâturîdî'ye ve Te'vilât'a yer verilmemesi, dirayet tefsirlerinden örnekler verilirken Fahrüddîn Râzî'nin "Mefâtîhu'l-Gayb" adlı eseriyle başlanması bir şanssızlıktır. Halbuki onun kelâm ilminde ve fikhî konularda getirdiği kapsamlı yorumların temelinde bile Kur'an tefsiri konusunda izlediği yöntemin, dirayete dayalı olarak oluşturduğu sistemin mevcut olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Mâturîdî, İslâm Dünyasının birçok gelişme ve değişmelere sahne olduğu; değişik görüşlerin, îtikâdî, siyasî ve mezhebî akımların ortaya çıktığı, bu bağlamda birçok problemlerin zuhur ettiği, devletin otoritesinin zaafa uğrayıp kargaşaların yaşandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle

4 W. Barthold. a.g.e.. ss. 108-109.

metodolojik yönden Kur'an'ı belli alanlara hapsetme şeklinde tezahür eden parçacı yaklaşımların, belli bir tarihî ve sosyo-kültürel ortamda teşekkül eden geleneklerin, birtakım rivayetlerin, siyasî ve mezhebî kanaatlerin dinin bizzat kendisi ile özdeşleştirilmesi ve dinin ana kaynağı olan Kur'an'ın bile öntüne geçirilmesi, birçok sakat anlayışın ve düşüncenin ortaya çıkmasına, birtakım aşırılıkların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Mâturîdî, böyle bir dönemde kendisine özgü metod ve yorumlarıyla farklı görüşler arasında uzlaşma noktaları oluşturmaya çalışmış, her türlü sapma ve aşırılıklara karşı durmuş, böylece İslâm ilim ve tefekkürünün gelişimine, îtikâdî ve fikrî istikrarın oluşumuna hizmet etmiştir.

Meselâ kader meselesinde Allah'la insanı karşı karşıya getirmeme, O'nun gücüne hâle getirmeme endişesinden hareketle Allah'ın mutlak iradesi yanında bir de insana irade verme konusunda çekimser kalan Eş'arîliğe rağmen Mâturîdî, insana kendi sorumluluğunun bilincine varmasını ilham eden hüriyetçi yorumu seçmiştir. O, her şeyi irade edip yaratanın Allah olduğunu, O'nun her şeyi bildiğini ikrar etmiş; ancak insana iyi ve kötü arasında tercih yapabilmesi için akıl ve irade verildiğini, aksi takdirde insanın yaptıklarından dolayı sorumlu tutulup yargılanmasının mantığının olamayacağını savunmuştur.⁵ Yaygın şekilde benimsenen Eş'arî kader anlayışının, İslâm toplumlarının durağanlığı ve gerilemesi üzerine olan etkisi ayrı bir araştırmanın ve tartışmanın konusudur.

Mâturîdî'ye göre Hak Din, Allah'ın birliğini ve ibadetin yalnızca O'na yapılmasını esas alan; kökleri insanın yaratılıştaki sahip olduğu mizaç ve tabiatı kavrayan dindir. O, Allah'ın tarih boyu vahiy ve fitrî delillerle desteklediği, bizleri doğuştan üzerinde yarattığı, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlere ve Hz. Muhammed'e yol kıldığı dindir. Bu din evrensel olup özü ile değişmediği halde, onun dışı ve uygulamaya matuf yönü, yani toplumların kültür ve âdetleriyle ilgili şeklî (formel) boyutu birtakım değişimlere konu olabilir.⁶

Mâturîdî, İmanın ahlının dille ikrar değil kalple tasdik olduğunu, bu tasdiğin hiçbir zorlama olmaksızın marifete ve derunî düşünceye dayalı bilinçli

5 Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. M. Saim Yeprem, *İrâde Hüriyeti ve Mâturîdî*, İstanbul 1984, ss.311-324; Ramazan Altıntaş, "İlm-i Kelâm Açısından İlerlemeye Farklı Bir Bakış". *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 35. Temmuz-Ağustos 1995, s. 113-114.

6 Bkz. Hasan Şahin, *Mâturîdî'ye Göre Din*, Kayseri 1987, ss. 12-15, 43-46; Hanifi Özcan, *Mâturîdî'de Dînî Çoğulculuk*, İstanbul 1995, ss. 46-67.

bir tercih olması gerektiğini ifade etmiştir.⁷ Tahkîkî imanı bu şekilde anlayan Mâturîdî, hidayet ve dalalet konusunda hidayetın Allah'tan olduğunu, ancak iradeli tercihin insana ait olduğunu özellikle vurgulamıştır. İnsan, kendi hür iradesi ile inkarı seçtiği anda Allah ona hidayet etmez. Bu şekilde hidayete gelmeyen kişiyi Peygamber de hidayete ulaştıramaz. Böylece (belki ilk defa) o, insan davranışlarının oluşumunda psikolojik sâiklere dikkat çekmiş ve onları insan hürriyetinin delilleri olarak kullanmıştır.

Mâturîdî'ye göre İnsanların hidayete ulaşamamalarının asıl nedeni, kibir, inatlaşma, şehvetlerinin ve ihtiraslarının peşinde koşma gibi nedenlerin yanında, tefekkür ve teemmülü, yani topyekün varlığın anlamı ve gayesi, yaratılışın hikmetleri üzerine derûnî düşünceyi terk etmeleridir. Mâturîdî, Allah'ın inkar edenlerin kalplerini ve kulaklarını mühürleyip gözlerini perdelemesinin, kişinin bizzat kendi iradesi ile inkar yolunu seçmesi, şehvetlerine teslim olması, inat ve kibrinin etkisiyle tefekkürü terk etmesi, kafasında oluşturduğu birtakım şeylere körü körüne bağlanarak kendisini hidayete kapatması olduğunu ifade etmiştir.⁸

O, dinin yorumunda ve problemlerin çözümünde Kur'an bütünlüğünü, vahyin ana gayelerini, hükümlerin dayandığı sebep ve hikmetleri esas alan, akılla nakli anlamlı bir bütünlük içerisinde uzlaştıran, realitelere ve İslâm toplumunun pratiğine değer veren kritikçi ve analizci yorumlar ortaya koymuştur. Dinin bütünlük içerisinde anlaşılması, amelî ve hukukî hükümleri Kur'an'ın ve sahih Sünnet'in ana hedef ve amaçlarını gözeterek; dinin iman, ahlâk, ibadet ve muamelât sahalarını birbirinden koparmadan bütünlük içerisinde anlama faaliyeti olarak Mâturîdî'nin yaklaşımlarında ifadesini bulur.

Örneğin bazı kimseler, Nisâ Suresi 24. âyette geçmekte olan "...(Kadınlardan) Haram kılınanların dışında kalanlar size helal kılındı. O halde onlardan hangisinden faydalandınız ise, bir fariza olarak ücretlerini veriniz..." ifadesinden, mut'a nikahının caiz olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Halbuki Mâturîdî'ye göre ilgili âyet, kendisinden önce ve sonra gelen nikahla ilgili diğer âyetlerle ve Kur'an'ın aile hukuku ile ilgili vazettiği genel prensiplerle ilişki içerisinde bulunmaktadır. yetteki "...onlara (kadınlara) bir fariza olarak ücret-

7 Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Kemal Işık, *Mâturîdî'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980, ss. 41-65; Ebû Mansûr Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Selimağa Kütüphanesi no. 40, vr. 80 a. 87 b, 105 b, 106 b, 109 a, 186 a, 210 a, 227 b, 272 a. 370 a,

8 Bkz. Mâturîdî, a.g.e., vr. 4 b. 26 a. 27 a. 45 a. 66 a. 85. a. 126 b, 221 a. 250 a. 397 a. 409 a, 722 a. 784 a.

lerini veriniz..." ifadesinde geçmekte olan "ücret"ten kastedilen şeyin, mut'a karşılığı verilecek ücret değil, nikah akdi için gerekli olan mehir olduğunu söylemiştir.⁹ Çünkü mut'a nikahının kabulü, Kur'an'ın farklı cinsler arasında getirdiği nafaka, iskân, miras gibi karşılıklı haklar ve sorumluluklarla; Kur'an'ın aile hukuku ile ilgili genel prensipleriyle; ailenin saygınlığının üzerine dayandığı ahlâkî ilkelerle bağdaşır gözükmemektedir. Aslında bu görüş sadece Mâturîdî'ye ait değildir. Birçok müfessir ve fıkıhçı bu konuda onunla aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak Mâturîdî'yi özgün kılan şey, söz konusu görüşü aklî ve naklî delillerle destekleyip yorumu zenginleştirmesidir.

Yine boşanan kadınların, kendilerini boşayan kocaları tarafından evlerinde iskân edilmelerini (oturtulmalarını) enreden Talâk Suresi 6. âyetten hareketle, Fatıma binti Kays'ın bu durumdaki kadınların nafaka ve iskân haklarının olamayacağına dair Hz. Peygamber'e dayandırarak getirdiği habere itibar etmemiş, onu reddetmiştir. Çünkü söz konusu habere rağmen, ilgili âyette bu durumdaki kadınların iskân haklarının mevcudiyeti vurgulanmaktadır. yete getirdiği açıklamasında Mâturîdî, kocaları tarafından boşanan kadınların iskan edilmeleri yanında nafakalarının da kendilerini boşayan kocaları tarafından temin edilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Mâturîdî'yi bu şekilde bir görüşü benimsemeye götüren şey, iskân etme olayının nafakayı da beraberinde gerektireceğidir.¹⁰ Çünkü ekonominin erkeklerin elinde şekillendiği bir toplumda iskân olayını nafakadan ayrı düşünmek tutarlı gözükmemektedir. Mâturîdî böyle bir sonuca varırken, Kur'an'dan hareketle sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı, ilk dönemlerden beri devam eden mevcut uygulamaları da gözeterik konuya rasyonel bir yaklaşım sergilemiştir.

Mâturîdî'nin Epistemolojik Sistemi

Mâturîdî'yi İslâmî ilimlerde dengeli, uzlaşmacı ve tatminkâr yorumlara muktedir kılan şeyin, bilgi konusunda oluşturmuş olduğu ve onun tefsir yöntemini de belirleyen epistemolojik sistemi olduğunu anlıyoruz. Söz konusu epistemolojik sistemin teşekkülünde Yunan Felsefesinin, âyetleri yorumlamada rasyonelliği öne çıkaran Mu'tezile adlı ekolün alt yapı oluşturduğu düşünülebilir. Ancak istifade edilen bilgi ve tecrübelerin tevhidî esas alan Kur'an merkezli bir bakış açısı ile özgünleştirilerek sistemleştirilmesi işinin

9 Bkz. Mâturîdî, a.g.e., vr. 123 a-123 b.

10 Bkz. Mâturîdî, a.g.e., vr. 795 b-796 a.

Mâturîdî'ye ait olduğunu düşünüyoruz.¹¹ O, bilgi nazariyesini kitabının başına koyan ilk İslâm bilginidir. Mâturîdî'nin oluşturmuş olduğu bu sistem başlıca iki temel noktada odaklanmaktadır: Vahyî bilgi karşısında beşerî bilginin konumu ve Vahye (Kur'an'a) yaklaşımda tefsir-te'vil ayrımı.

Mâturîdî'nin bu iki temel noktadan hareketle oluşturmuş olduğu epistemolojik sistem, kendisinden sonra bütün bir İslâm tefekkürünü, ilmi faaliyetleri etkileyecek ve yönlendirecektir.

A. Vahyî Bilgi Karşısında Beşerî Bilginin Konumu

Mâturîdî'ye göre bilgiye başlıca üç yolla ulaşılabilir: Haberler (nakil), duyuların bilgisi ve akıl yürütme.¹²

1. Haberler

Haberler sadık (doğru ve güvenilir) olup olmama bakımından üç kategoride ele alınabilir:

a) Allah'ın vahiy yolu ile Peygamberlere ilettiği, onların da insanlara tebliğ ettikleri haberlerdir. Bu haberler sadık haber olma özelliğine sahiptirler. Kur'an'ın kendisi bu tip haberi, yani vahyî bilgiyi temsil etmekte olup bize kadar mütevatir yolla intikal etmiştir. Bu bilgi türü beşerî çabanın ürünü değildir. Allah'tan geldiği gibi korunması ve değişmeden bize kadar gelmesi yönüyle mutlaklık ifade eder. Kur'an'dan başka hiçbir söz, hiçbir kitap mutlaklık ifade etmez.¹³ Dolayısı ile Kur'an, bu yönüyle İslâm'la ilgili her türlü tefekkürün, araştırma ve yorumun temel kaynağı olmak durumundadır. Ancak Kur'an, meselâ Allah'ın zatının nasıl olduğu gibi mutlak gaybe giren bazı konularda bize hiç bilgi vermez, sadece Allah'ın isim ve sıfatları konusunda mecazî bilgiler verir. Yine tarihî kıssalarda olduğu gibi diğer konularda da çoğunlukla sınırlı bilgiler verir, genel prensipler vazeder.¹⁴

b) Kur'an'dan olmadığı halde, Kuran'ın açıklanması ve dinin yaşanması ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamalar, Sahabeden Hz. Peygamber'e nispet edilerek bize kadar ulaşan hadisler ve haberler. Bunlar da

11 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Hanîfî Özcan, Mâturîdî'de Bilgi Problemi, İstanbul 1993. ss. 24-29.

12 Mâturîdî, a.g.e., vr. 204 b, 234 b, 404 a; Ebû Mansûr Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, (tahkik ve mukaddime Fethullah Huleyfî), İstanbul 1979. ss. 7-11.

13 Mâturîdî, a.g.e., vr. 170 b, 389 b, 506 a, 82 a, 204 b, 539 b, 563 b, 565 a, 574 a.

14 Mâturîdî, a.g.e., 44 a, 74 a, 269 a.

kendi aralarında sahih olup olmama yönüyle derecelere ayrılırlar ve bu bakımdan test edilmeleri gerekir. Bu haberler, sahih görülenler dahil, Kur'an'dan farklıdır. Onlar Kur'an gibi mutlaklık ifade etmezler; bilgilenmeye, ictihada ve kendileri ile amel edilmeye konu olmakla beraber izâfî konumdadırlar.¹⁵

c) Yine Sahabeden, Tâbiûndan ve başkalarından gelen, onların görüş ve tecrübelerini, ictihadlarını yansıtan haberler. Bu haberler, ifade ettikleri şeylerin doğruluğu veya yanlışlığı konusunda araştırma ve incelemeye konudurlar. Mutlaklık ifade etmezler.

2. Duyuların Bilgisi

Duyu organları insana dış âlemle, görülen ve hissedilen âlemle ilgili zarurî bilgiyi verir. Meselâ tecrübe ile ateşin yakıcılığını bilmemiz böyledir. İnsan duyu organları yardımı ile hissedilen âlemle ilgili bilgileri edinir. Ancak duyu organları gaybî âleme muttalî olamadığı gibi, hissedilen âlemle ilgili ulaştığı bilgiler de sınırsız değildir. Duyularla eşyanın bilgisine ulaşma sırasında engeller vardır. Sonra duyu organları ile elde edilen bilgiler eşyanın hakikatini (mahiyetini) kavramaya yeterli olmadığı gibi, tecrübe alanını aşan birtakım gaybî konuları da idrak etmeye yeterli değildir.¹⁶

3. Akıl Yürütme (istidlâl ve ictihâd)

Eşyanın hakikatini, varoluşun gayesini, gaybî meseleleri, Allah'ın koyduğu hükümlerin sebep ve hikmetlerini belli bir düzeyde idrak etmek, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak için duyu organları ile elde edilen bilgilerin vahyin ışığı altında akıl yolu ile değerlendirilmesinden ortaya çıkan nazarî, diğer bir deyişle istidlâlî veya ictihâdî bilgiye ihtiyacımız vardır.¹⁷ Ancak istidlâl (nazar, teemmül, tefekkür) yolu ile eşyaya, varlık ve olaylara gerçek anlamaları verilebilir, onlarla ilgili birtakım hikmetler keşfedilebilir. Akıl faaliyet, vahyin ve duyuların verdiği bilgilerden hareketle Allah'ın varlık ve birliğinin, isim ve sıfatlarının, ahiretin varlığının idrak edilerek tahkîkî imana ulaşılması için gerekli olduğu kadar, yine Allah'ın koyduğu hükümlerin arkasında yatan illet ve hikmetlerin idrak edilmesi ve naslardan yeni hükümler çıkarılması için de zarurî görülmektedir.¹⁸

15 Mâturîdî, a.g.e., vr. 170 b, 318 a, 843 b; Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 9.

16 Mâturîdî, a.g.e., vr. 104 b, 215 a, 439 b, 225 a, 439 b

17 Mâturîdî, a.g.e., vr. 218 a, 368 b; Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 10.

18 Mâturîdî, a.g.e., vr. 73 a-73 b, 100'a, 393 b-394b, 83 b, 111 b, 140 b, 268 b.

Mâtürîdî'ye göre akıl yürütme (istidlâl) yolu ile ulaşılan bilgilerle 'iyân ilmi adı verilen duyu organları yoluyla doğrudan elde edilen bilgi aynı değildir. İstidlâlî veya ictihâdî bilgi dolaylı bir bilgi türüdür. Allah, gayb âlemi, ahiretin varlığı, yaratılışın hikmet ve sırları ile ilgili bilgiler ancak istidlâl yolu ile idrak edilebilir.¹⁹ Mâtürîdî, insanın inanç ve duyu dünyasını ifade eden kalb kavramı ile akıl arasında bir ilişki kurmaktadır. Yani onun ifadesinde kalb, imanın nuru ile düşünen, ihtiraslardan ve kötü düşüncelerden temizlenmiş akıldan kinaye olarak kullanılmaktadır.²⁰

Ancak akıl da bilgiye ulaşmada çok değerli olmasına rağmen gücü mutlak ve sınırsız değildir. Çünkü akıl ilk etapta duyu organlarının vereceği bilgilere muhtaçtır. Bilgiye ulaşma konusunda duyuların sınırlı olması akli da sınırlandırır. Ayrıca ihtirastlar, kötü duygular, şehvetler gibi tefekkürü sınırlayan şeyler, insanların sağlıklı düşünmelerine engel olur.²¹ Böylece insanın duyular ve akıl yürütme yoluyla elde ettiği bilgiler sınırlı ve izâfî bir mahiyet arz eder. İnsanın imana, varlığın gaye ve sırlarına ulaşma noktasında istidlâl etmesi; Allah'ın vahiy yolu ile bildirdiği hükümlerin illet ve hikmetlerini idrak etmeye çalışarak yeni hükümler elde etmeye çalışması da bu izâfîliğin dışında değildir. Yani gerek eşyanın bilgisine ulaşılmasına, gerekse vahyin (Kur'an'ın) anlaşılmasına ve yorumuna yönelik olsa bile, beşerî bilgi izâfî olmaktan uzak değildir. Ancak bu izâfîyet, bilginin imkânsızlığı anlamına gelen mutlak bir izâfîyet de değildir.

B. Tefsir-Te'vil Ayırımı

Semantik bakımdan aralarında farklılık olmakla beraber, geleneksel anlamda tefsir ve te'vil kavramları Kur'an'ı açıklama ve yorumlama anlamına birbirinin müteradifi olarak kullanılmışlardır. Bu kullanımda tefsir veya te'vil yapanlar arasında kategorik bir ayrıma gidilmemiştir. Ancak Mâtürîdî, oluşturmuş olduğu epistemolojik sistemden hareketle tefsirle te'vilin arasını açmış, tefsire te'vilden daha farklı bir anlam yüklemiştir. Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı eserinde Fâtiha Suresinden önce onun bu konudaki görüşleri yer almaktadır.²²

19 Mâtürîdî, a.g.e., vr. 73 a.

20 Mâtürîdî, a.g.e., vr. 105 b, 126 b, 444 a, 448 a, 538 a.

21 Mâtürîdî, a.g.e., 74 a, 126 b, 538 a.

22 Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., vr 1 b.

Mâturîdî'ye göre tefsirde Allah'ı şahit gösterme olduğu halde, te'vilde Allah'ı şahit gösterme yoktur. Tefsir tek bir mânâya yönelik olduğu halde, te'vil sözün, mümkün olabilen farklı mânâlara yönlendirilmesidir. Tefsirde kesinlik olduğu halde, te'vilde kesinlik yoktur. Yani onun anlayışında tefsir doğrudan (vahiy kaynaklı olduğu anlaşılan) sadık habere dayandığı halde, te'vil, vahyin farklı mânâlara ihtimal taşıyacak şekilde beşer tarafından yorumlanmasıdır. Dolayısı ile tefsir nakle dayanırken, te'vil, açıklanmak istenen Kur'an âyetleri ile ilgili rasyonel yorumları içerir.

Mâturîdî, buradan hareketle tefsirin Hz. Peygamber ve Sahabe için, te'vilin ise fakihler için olduğunu savunur. Çünkü ona göre, Sahabenin âyetlerin nüzul sebeplerine ve olaylara, Hz. Peygamber'in âyetlerle ilgili açıklamalarına şahit olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple, özellikle aralarında ittifak ettikleri noktalarda Sahabenin âyetlerde istenilen hakikî mânâya vakıf olmaları söz konusudur. Halbuki daha sonra gelen ilim adamları için durum farklıdır. Yani onların, bu anlatılan durumlara şahit olmadıkları için Sahabe gibi bazı şeylere muttalî olmaları da söz konusu değildir.

Mâturîdî'nin, Kur'an'ın anlaşılmasında Sahabeye büyük ölçüde vurgu yapması, onun Sahabeyi mutlaklaştırdığı veya kutsallaştırdığı şeklinde anlaşılmalıdır. Te'vilât'ın dikkatli bir şekilde incelenmesi, bunun böyle olmadığını, Sahabenin de aralarında bir âyetin açıklanması ve yorumu ile ilgili görüş ayrılıklarına, farklı değerlendirmelere ve tercihlere sahip olduklarını, Mâturîdî'nin bu durumu göz önüne aldığını gösterir. Aslında Mâturîdî, tefsir ve te'vil kavramları hakkındaki sistemini daha analitik tarzda ele alarak geliştirebilirdi. Söz konusu sistem, özellikle Kur'an vahyi karşısında Hz. Peygamber'in ve Sahabenin konumlarının aydınlatılması ve netleştirilmesi yönünden daha fazla analize ve açıklamaya muhtaç görünmektedir.

Kanaatimizce Mâturîdî'nin tefsir-te'vil ayrımı ile ifade etmek istediği şey, Kur'an'ın Kur'an'ı tefsir etmesi veya Hz. Peygamber'in tebyin görevinin gereği olarak Kur'an'daki bir âyeti açıklayıp tefsir etmesiyle, vahye muhatap olmayan diğer insanların âyetlere getirdikleri açıklama ve yorumların değer olarak aynı olamayacağıdır. Tefsir-te'vil ayrımında Kur'an vahyinin kendisiyle veya Hz. Peygamber'in vahye dayalı olarak âyetlere getirdiği açıklamalarla; söz konusu âyetlerin duyulara, akıl yürütmeye ve zan ifade eden rivayetlere dayalı olarak açıklanıp yorumlanmasının aynı kategoride değerlendirilemeyeceği vurgulanmak istenmiştir. Bu bize, Mâturîdî'nin kendi tefsirinin ismini "Te'vilât" koymasının altında yatan mantığı da açıklar. O, söz konusu sistemi ile Kur'an'ı açıklama konusunda insan hürriyetine kapı

açmış, yorumda genişlik ve ferahlık getirmiştir. Böylece Kur'an'ın, değişen şartlara ve hayatın gerçeklerine göre, gelişen bilimlerin verilerinden ve beşerî tecrübelerden de faydalanılarak rasyonel tarzda yorumlanmasına, yorumun çağlar içerisinde zenginleşmesine imkân tanımıştır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız epistemolojik sistem, Mâturîdî'nin, dînî liderlerin ve mezhep imamlarının mutlaklaştırılmasına ve böylece dinde körü körüne taklitçiliğe düşülmesine karşı oluşunda ifadesini bulur. Kişilerin, fırka ve mezheplerin mutlaklaştırılması, düşüncenin donması, ilimde geriliği ve taassubu beraberinde getirir. Mâturîdî, yaşadığı dönemde ortaya çıkan, oluşumlarında dînî faktörün yanında felsefî, sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik faktörlerin beraberce etkili olduğu birtakım fırkalara ve ekollere karşı çıkarken ilmî ölçüyü ve itidali elden bırakmamış, kendisini açıkça bir gruba mal etmemiş, görüşlerini mutlaklaştırmamış, çoğunlukla da işin hakikatini Allah'a bırakmıştır.

Mâturîdî'nin Tefsir Metodu

Mâturîdî'nin Kur'an tefsirinde beşerî yoruma imkân tanıyıp hürriyet kapısı açması, Kur'anla ilgili yapılacak her yorumun haklı ve doğru olacağı anlamına gelmez. Yorum hakkı ile yorumun haklılığını birbirine karıştırmamak gerekir. Mâturîdî, tefsir-te'vil ayrımı hakkında bilgi verirken, "Herkim kendi reyi ile Kur'an'ı tefsir ederse ateşte yerini hazırlasın"(kaynaklarda "herkim Kur'an hakkında kendi reyi ile bir şey söylerse..."²³) şeklinde geçmekte olan bir hadisi delil getirerek, yapılacak yorumun keyfî, art niyetli ve mesnetsiz, Kur'an'ın lâfzından ve ruhundan kopuk, sahih Sünnet'e, akla ve gerçeklere aykırı olamayacağını ifade etmeye çalışmıştır. Onun epistemolojik sistemi, Kur'an'ı tefsir etme yönteminde de kendisini hissettirecektir. Te'vilât'tan hareketle, Mâturîdî'nin Kur'an'ın yorumunda ve karşılaşılan problemlerin çözümünde takip ettiği metodolojiyi belirli noktalar halinde şöylece özetleyebiliriz:

a) Mâturîdî'nin düşünce sisteminde Kur'an'ın merkezî bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kur'an önünden ve arkasından batılın gelemeyeceği, kendisinde tutarsızlık anlamında ihtilaflar ve çelişkiler bulunmayan

23 Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî. *Sünen*. Kitâbu't-Tefsîr, 1, 2; Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîliyi'l-Kur'ân*, I-XII, Beyrut 1992, C. I, ss. 58. 74-77.

Allah kelâmıdır, mutlak ve muhkemdir. Yani daha önce de ifade edildiği gibi vahyî bilgi, beşerî bilginin üzerinde bir konuma sahiptir.

Mâturîdî, Kur'an âyetlerinin yorumunda kendisince sahîh gördüğü hadislerle ve rivayetlere de dayanır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi o, Kur'an'dan başka hiçbir sözü mutlak olarak kabul etmez. Sahîh olup olma bakımından Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerin de dereceleri vardır. Bunlar mütevâtir, meşhur ve âhad kısımlarına ayrılır. Meşhur haberler de çıkış kaynağı itibarıyla aslında âhad haberlerdir. Bu haberler yanlışlığa ve yalana ihtimal taşıdıkları için zannîlik ifade etmekle beraber dinin açıklanıp yaşanmasında ve hüküm vermede belli bir bilgi değerine sahiptirler.

Mâturîdî, te'vilde Kur'an merkezli düşünürken onun bütünlüğünü gözetmeyi mümkün merteye ihmal etmemiştir. Mâturîdî'yi bu şekilde düşünmeye sevk eden şey, ay, güneş, yıldızlar, canlı ve cansız bütün varlıkların, aralarındaki farklılıklara rağmen muazzam bir birlik ve bütünlük, yani tevhid içerisinde olmalarıdır. Kur'an, Allah'ın kelâmı olduğu gibi, canlı-cansız bütün bir âlemin yaratıcısı da Allah'tır. Yani varlık âlemindeki bütünlüğün kaynağında Allah vardır. Buradan hareketle değişik varlıklar arasında mevcut olan insicam ve tevhidin, Allah tarafından vahyedilen Kur'an'ın âyetleri arasında da bulunması gerekir.

Ancak bu konuyu anlatırken bir noktayı açıklamak faydalı olacaktır. Te'vilde Kur'an bütünlüğünün gözetilmesi, onun bir âyetini yorumlarken veya İslâm'la ilgili bir konuya yaklaşırken akıl ve yaşanan gerçeklerden uzak bir şekilde, sadece lâfızdan hareketle ve derin bir tefekküre dayalı olmaksızın, âdet kabilinden gelişigüzel bir şekilde Kur'an'ın diğer âyetlerine başvurmak anlamına gelmez. İşte kanaatimizce Mâturîdî'yi ve tefsirini önemli kılan budur. Yoksa lâfızcılığı ve rivayeti esas alan, konulara parçacı (atomik) yaklaşım yöntemini uygulayan tefsirlerde Kur'an'ın bir âyeti tefsir edilirken diğer âyetlerden tamamen sarfınazar edildiğini, akla hiç yer verilmediğini söylemek tutarlı olmaz. Ancak bu tip tefsirlerde hedef, çoğu defa söz konusu âyetin lâfzı ile sınırlı cüz'î bir hedefdir. Bu metodla Kur'ânî birtakım hakikatlere ulaşılsa bile, bunlar çoğu zaman sistemsiz, parçacı ve dağınık olmaktan öteye geçemezler. Halbuki ihtiyaç duyulan şey, bizzat yaşanan ve hissedilen gerçeklerden yola çıkılarak, insanoğlunun o konudaki bilgi birikiminin de dikkate alınması suretiyle konu veya problem üzerinde gözlem ve düşünceyi yoğunlaştırmak, bütüncül bir tarzda Kur'an'a müracaat etmektir.

İşte Mâtürîdî'nin, devrinin fikrî, îtikâdi ve fiilî problemlerine, ihtilaf noktalarına parmak basması, onlar üzerinde yapılan yorum ve açıklamaları, delil olarak getirilen rivayetleri analiz ederek tutarlı veya tutarsız yönlerini ortaya koymaya çalışması ile bu yaklaşım türünü gerçekleştirmeye gayret ettiği söylenebilir. Yine vakiadan (olgudan) Kur'an'a, Kur'an'dan vakiaya gitmesi, meseleleri kapsamlı bir şekilde Kur'an bütünlüğüne dayalı rasyonel bir sistemle çözme gayreti içerisinde olması onun metodolojisinin belirgin özelliklerindedir.

b) Mâtürîdî, üzerinde yoğunlaştığı konu ve problemlerle ilgili hadis ve haberleri değerlendirirken, onların başta Kur'an'a, sahihliği Hz. Peygamber'in, Sahabenin ve İslâm toplumunun genel uygulamaları ile desteklenen diğer haberlere, akla ve realitelere uygunluğunu esas alır. Rivayetleri ele alırken, onların senetleri üzerinde değil, metin tenkidi olarak da ifade edebileceğimiz bir şekilde içerdikleri anlamlar üzerinde analiz ve değerlendirmeler yaptığını görüyoruz. Mâtürîdî, ölçülerine aykırı gibi görülen haberleri değerlendirirken, onları hemen reddetmek yerine ihtiyatlı davranmayı tercih etmekte, farklı ve zıt görülen rivayetleri te'vil yoluyla uzlaştırmaya ve onları bulunmaları gereken yere oturtmaya çalışmaktadır. Rivayet, kime nispet edilirse edilsin, Kur'an'a, sahih Sünnet'e, akla aykırı olup hiçbir şekilde te'vili mümkün değilse onu reddetme yoluna gitmektedir.

c) Onun konulara yaklaşımında ve getirdiği yorumlarda ifrat ve tefritten uzak olduğuna, itidal üzerine hareket ettiğine, farklı görüşler ve temayüller arasında müşterek noktalardan hareketle uzlaştırıcı bir tutum izlediğine şahit olmaktayız. Yorumda akılla nakil arasında bütünlüğe dayalı anlamlı bir denge kurmuştur. Bir taraftan yorumu lâfzın ötesine geçemeyen parçacı ve yüzeysel bir durumda kalmaktan kurtarıırken; diğer taraftan anlamı orijinal lâfızlardan neredeyse tamamen kopartan, âyetlere dışardan anlamlar yükleyen indî ve spekülâtif yorumlara da karşı çıkmıştır. Kur'an ve Sünnet'teki emir ve nehiyleri, yönlendirmeleri lâfzî anlamın ötesinde ama orijinal lâfızlardan da kopmadan dinin genel amaçları, insan ve toplumun huzuru için gerekli olan maslahatlar açısından ele alıp değerlendirmeye çalışmıştır. Ele alıp değerlendirmeye çalıştığı meseleler hakkında farklı yorumların da getirilebileceğini, yorumun ihtimaliyet taşıdığını ifade eden Mâtürîdî, kendi yorumlarına da ideolojik bir çehre kazandırmamış, işin hakikatini Allah'a bırakmıştır.

Sonuç

Hanefî ekolüne mensup olan Mâturîdî, mezhep taassubuna, kişilerin ve yorumların mutlaklaştırılmasına karşı olmuş, nasslara ve olgulara yaklaşımda orta yolu izleyerek îtikâdî yapıyı Kur'an ve Sahih Sünnet çerçevesi içerisinde yerine oturtmaya çalışmıştır. Konuların ele alınıp değerlendirilmesinde ve problemlerin çözümünde parçacı ve lâfzî yöntem yerine bütüncül bir yöntem izlemiş, olguları nazar-ı itibara almış, akla gereken değeri vermiştir. Bütünlük, uzlaştırma, itidal, denge ve istikrar onun metodolojisinin belirgin özelliklerini oluşturmuştur. Mâturîdî'yi anlamak, günümüzün dünyasında İslâm dini ve kültürü ile bağlantılı olarak yaşamakta olduğumuz birçok konuya yaklaşımda, Kur'an'ın zaman ve şartlara göre doğru bir yöntemle anlaşılıp yorumlanmasında, farklı görüşler arasında uzlaşma noktaları oluşturularak fikrî ve sosyal istikrarın sağlanmasında yardımcı olabilir.

Büyük bunalımların ve çöküşlerin yaşandığı; savaş, terör ve kitlesel katliamların insanlığın ufkunu kararttığı; insanlığın barış, adalet, hukuk, karşılıklı güven, sevgi ve saygının hakim olduğu yeni bir dünyanın kurulması için diyaloglar ve arayışlar içerisinde olduğu; bu arada İslâm toplumlarının kendi kültür ve medeniyetlerini yeniden keşfetme sürecine girdikleri günümüzün dünyasında, topyekün insanlık için hidayet ve barış kaynağı olan Kur'an mesajının derin bir tefekküre, bilgi ve tecrübeye dayalı yorum ve açıklamalarla insanlığa takdimi gerekmektedir. Mâturîdî'nin kendi çağında yüklendiği misyon buna bir örnektir. Tarihte büyük insanlar yetiştirmiş, büyük başarıları imza atmış, İslâm'a önemli hizmetlerde bulunmuş Aziz Milletimizin, içinde yaşadığımız çağda da böyle bir yönelişin öncüsü ve yürütücüsü olabilecek potansiyelâ sahip olduğuna inanıyoruz.